

KRISTOLOGIJA SLUŽENJA: KRISTOLOŠKO UTEMELJENJE KRŠĆANSKOG SLUŽENJA

Ivan KARLIĆ, Zagreb

Sažetak

Autor polazi od dviju konstatacija: prvo, smatra da je jedna od temeljnih zadaća suvremene kršćanske kristologije posadašnjenje osobe i događaja Isusa Krista; drugo, da bi se svekolika egzistencija Isusa Krista, od njegova utjelovljenja, preko življenja i djelovanja među ljudima, preko osude, muke i smrti na križu, sve do njegova uskrsnuća i konačne proslave, mogla najbolje i najtočnije opisati i kvalificirati izrazom *služenje*. U tom se smislu u članku razrađuje svojevrsna *kristologija služenja* koja svoje korijene ima još u Starom zavjetu, a u Novom zavjetu otkriva se u svom pravom svjetlu. Nakon biblijske, i patristička tradicija stavljala je snažan naglasak na kategoriju služenja. Suvremeno bi kršćanstvo, ističe se u članku, također trebalo više pozornosti posvetiti kristološki utemeljenom služenju jer *kristologija služenja* otkriva neke specifično *kršćanske perspektive*, kako u spoznaji Boga, Isusa Krista, tako i u spoznaji svijeta i čovjeka kao bića koje u darivanju samoga sebe, preko *služenja* Bogu i bližnjemu, dostiže svoje pravo i autentično (samo)ostvarenje.

Ključne riječi: Isus Krist, sluga Jahvin, služenje/služba, kristologija.

Uvod

Na početku i u središtu kršćanske vjere i kršćanske zajednice ne stoji nikakva knjiga ili nekakva apstraktna ideja nego živa osoba Isusa Krista na kojega upire pogled i za kojega svjedoči cijeli Novi zavjet. Kršćanstvo i njegova teologija nerazdvojivi su od Isusa Krista; on je jedinstvena i konačna objava Boga, ali i konačna objava čovjeka: on otkriva pravu Božju narav i pravu ljudsku narav, on je put k Ocu i put prema spasenju (usp. Dj 4,12; Iv 14,6), te se može reći da je Isus Krist u isto vrijeme riječ i slika Božja, ali i pravi »model čovjeka«. Konkretno

na osoba Isusa iz Nazareta, Krista, za kršćansku je vjeru i teologiju ključ kojim one iščitavaju i shvaćaju sve što vjeruju i naučavaju: Boga i njegovo samo-očitovanje, čovjeka, svijet, milost i otkupljenje, crkvenu (kršćansku) zajednicu, kršćansku praksu i moral, budućnost ...

Suvremeno kristološko razmišljanje nalazi se u neprestanom dijalogu sa svijetom, s religijama i s različitim vizijama svijeta i čovjeka. Često je upravo taj i takav dijalog poticao mnoge na promišljanje o Isusu Kristu, te se ono događalo (i događa se) na različite načine, »unutar« i »izvan« zajednica koje vjeruju da je on Sin Božji i jedini Spasitelj, čovjek i Bog. Različitost je pristupa Nazarećaninu svakako znak njegove važnosti za čovjeka i čovječanstvo uopće. Posebice širenje svjetskih religija i njihov kontakt s kršćanskim svijetom preko međureligijskog dijaloga donijeli su i jasniju spoznaju o zanimanju tih religija za Isusa iz Nazareta, o njegovoj prisutnosti i o njegovu značenju, primjerice, za današnje židovske vjernike, za islam, hinduizam i budizam.¹ Za kršćanskog teologa različiti pristupi Isusu Kristu koji put predstavljaju određenu poteškoću u razrađivanju i stvaranju kristološke sinteze; no u isto vrijeme to je i poticaj za razmišljanje o bogatstvu sadržaja osobe Isusa Krista, za upotpunjavanje crkvenoga kristološkog naučavanja sa svim onim što je pozitivno i poticajno u razmišljanju pojedinaca, skupina i pokreta o Čovjeku iz Nazareta, kako bi današnja kristologija bila sposobna pružiti današnjem svijetu i čovjeku bogatiju i sadržajnu sliku Isusa Krista, njegove osobe i njegove uloge.

Jedna je od temeljnih zadaća suvremene kršćanske kristologije, bez dvojbe, posadašnje osobe i događaja Isusa Krista. To znači: u svakolikom govoru o Isusu Kristu i u tumačenju njegove osobe te otajstava vezanih uz nju,

¹ Od mnoštva knjiga i naslova koji se bave ovom tematikom navodimo tek nekoliko: Heinrich FRIES, *Zeitgenössische Grundtypen nichtkirchlicher Jesusdeutungen*, u: Leo SCHEFFCZYK (ur.), *Grundfragen der Christologie heute*, Freiburg, 1975., 26-76; Peter ANTES, *Christus und Christentum in der Sicht der großen Weltreligionen*, u: *Theologie und Philosophie*, 51 (1976.), 385-396; Albert KELLER, *Jesus ausserhalb der Kirche*, Fribourg – Zürich, 1989.; Jacques DUPUIS, *Gesù Cristo incontro alle religioni*, Assisi, 1989.; Josef SUDBRACK, *Neue Religiosität. Herausforderung für die Christen*, Mainz, 1990.; Hans KÜNG I DR., *Kršćanstvo i svjetske religije. Uvod u dijalog s islamom, hinduizmom i budizmom*, Zagreb, 1994. (originalno je izdanje iz 1984.); Hans KÜNG I DR., *Projekt Weltethos*, München, 1990.; Walter BRANDMÜLLER (ur.), *Wer ist Jesus Christus? Mythen, Glaube und Geschichte*, Aachen, 1995.; Ludger HOHNKEMLER (ur.), *Jesus von Nazaret. Für wen sollen wir ihn halten?*, Freiburg – Basel – Wien, 1997.; MEĐUNARODNO TEOLOŠKO POVJERENSTVO, *Kršćanstvo i religije*, Zagreb, 1999.; Hans WALDENFELS, *Christus und die Religionen*, Wolfgang Beinert (ur.), Regensburg, 2002.; Martin FLAIG (ur.), *Warum Jesus? Antworten auf die Frage nach der Mitte des christlichen Glaubens*, Wuppertal, 2003. Usp. također: Ivan KARLIĆ, *Pristupi Isusu Kristu. Usmjerenja suvremene kristologije i Krist u nekršćanskim religijama*, u: *Crkva u svijetu*, 33 (1998.) 2, 101-121, gdje se ova tema detaljnije razrađuje.

potrebno je pružiti takvu sliku o Kristu koja će približiti otajstvo Isusa Krista današnjim ljudima u različitim vjerskim, religijskim, kulturalnim, socijalnim i inim okružjima. Posadašnjivati i približavati osobu, riječi i djela Isusa Krista važno je i zato jer se čovjeku/vjerniku uvijek vraćaju pitanja: Tko je Isus Krist? Tko je Isus Krist za nas danas?²

Svekolika egzistencija Isusa Krista, od njegova utjelovljenja, preko življenja i djelovanja među ljudima, preko osude, muke i smrti na križu, sve do njegova uskrsnuća i konačne proslave, mogla bi se najbolje i najtočnije opisati i kvalificirati izrazom *služenje*. Tema *služenja* i tematika o *sluzi* vrlo je česta u Svetom pismu kako Staroga tako i, posebice, Novoga zavjeta. Svekoliki *događaj Isusa Krista*³ moguće je, dakle, promatrati i iščitavati unutar horizonta *služenja* te se u tom smislu u suvremenoj kristologiji sve više govori i počinje sve više razrađivati *kristologija služenja*.⁴

Izrazi »služenje«, »služba« često se rabe u našem svakodnevnom suvremenom rječniku, toliko da se čini kako su doživjeli inflaciju ili su instrumentalizirani i u religioznom (sakralnom) i u građanskom (profanom) okružju. Za primjer dovoljno je sjetiti se koliko smo puta uzalud pokušavali dogovoriti razgovor (duhovni?) sa »služiteljima kulta« koji su tako često zauzeti drugim stvarima ..., ili sjetiti se kako je teško stupiti u kontakt s državnim »ministri-ma« (= služiteljima) i podsjetiti ih na njihovu temeljnu zadaću (tj. služiti društvenoj zajednici) sadržanu u njihovu nazivu, ili podsjetiti ih na od njih samih obećano, a neizvršeno ... Jer i oni su zauzeti drugim (važnijim?) i drukčijim poslovima i stvarima od onoga što obilježava njihov naziv.

Prije Drugoga vatikanskog koncila u Katoličkoj crkvi često se rabio pojam *ministerium* (= služba), i to gotovo uvijek u jednini te ga se identificiralo sa »zaredenim« službenicima/služiteljima oltara: biskupima i svećenicima. Nakon Koncila češće se počelo govoriti kako se kršćansko »služenje« odnosi na cijelu kršćansku zajednicu; tako se i rađa izričaj: »Crkva u službi« ili »Crkva

² Usp. Jürgen MOLTSMANN, *Wer ist Christus für uns heute?*, Gütersloh, 1994., gdje se postavlja problem o identitetu Isusa Krista u svijetu koji ima u sebi iskustvo Auschwitza, Hirošime, Černobila ...

³ Pod izrazom »događaj Isusa Krista« podrazumijevamo sve ono što se događalo s Isusom Kristom, od otajstva utjelovljenja do konačne proslave.

⁴ Upravo to pokušavali su činiti neki suvremeni teolozi, s manje (R. Bultmann, O. Culmann, K. Rahner, H. U. von Balthasar, Ch. Duquoc, H. Küng, M. Bordoni, J. Sobrino i drugi) ili više uspjeha (E. Schillebeeckx, H. Schürmann, W. Kasper, H. Kessler). Ovdje nam nije cilj kritički analizirati djela pojedinih suvremenih teologa glede njihova načina promišljanja o kategoriji služenja. Usp. o tome Santos SABUGAL, *La Chiesa serva di Dio. Per un'ecclesiologia del servizio*, Bologna, 1992.; Giovanni IAMMARRONE, *Gesù »servo« e il tema del »servizio« nella cristologia*, u: *Miscellanea Francescana*, 97 (1997.) 3-4, 449-489.

služiteljica«, u smislu da svi njezini članovi trebaju služiti jedni drugima. Od osamdesetih godina dvadesetog stoljeća počelo se precizirati da u Crkvi postoje različite zadaće, funkcije i poslanja; odatle i izraz »različitost i mnoštvo službi«. Također se počelo govoriti o crkvenim službama »ad intra« (tj. o služenju i odnosima između samih članova u Crkvi) i »ad extra« (tj. o služenju i odnosima prema *vanjskom* svijetu, *izvan* Crkve).⁵

Drugi vatikanski koncil bio je, bez sumnje, snažno nadahnuće za mnoge katoličke (i druge kršćanske) teologe da ponovno »izvuku iz prašine« kategoriju služenja, kada govore o Isusu Kristu, o Crkvi te o kršćanskim vjernicima.⁶ Primjerice, *Lumen Gentium* naglašava da je *Crkva – narod Božji, zajednica* okupljena oko svoga Boga, po Isusu Kristu, na službi svekolikom čovječanstvu.⁷ Posebice se u drugom poglavlju (*Božji narod*) naglašava da »Duh Sveti ne samo po sakramentima i službama Božji narod posvećuje i vodi i krjepostima ga uresuje, nego svoje darove 'dijeleći kako hoće' (1 Kor 12,11), dijeli među vjernike svakoga staleža također posebne milosti, kojima ih čini sposobnima i spremnima da prime razna djela ili dužnosti korisne za obnovu i veću izgradnju Crkve ...« (LG 12).

⁵ Vrlo zanimljiva promišljanja o Crkvi i njezinu odnosu prema »vanjskom« svijetu, odnosno o njezinoj ulozi u suvremenom društvu vidi u: Medard KEHL, *Wohin geht die Kirche?*, Freiburg, 1997.; Medard KEHL, *Kirche als »Dienstleistungsorganisation«*. Theologische Überlegungen, u: *Stimmen der Zeit*, 6 (2000.), 389-400; Franz-Xaver KAUFMANN, *Wie überlebt das Christentum?*, Freiburg, 2000. Usp. i niz priloga u: Nediljko Ante ANČIĆ – Nikola BIŽACA (ur.), *Crkva u uvojetima modernog pluralizma*. Zbornik radova teološkog simpozija, Split, 1998.; Nediljko Ante ANČIĆ – Nikola BIŽACA (ur.), *Kršćanska nada na početku novog stoljeća*. Zbornik radova znanstvenog skupa, Split, 27. listopada 2000., Split, 2001.

⁶ Navodimo samo neke naslove koji posvećuju više pozornosti temi služenja: Christian DUQUOC, *L'homme Jésus*, Paris, 1968.; Christian DUQUOC, *Le Messie*, Paris, 1972. (obje knjige prevedene su na talijanski jezik u jednom volumenu pod naslovom *Cristologia*, Brescia, 1972.); Heinz SCHÜRMAN, *Jesu ureigener Tod. Exegetische Bestimmungen und Ausblick*, Freiburg im Breisgau, 1974.; Edward SCHILLEBEECKX, *Jesus. Die Geschichte von einem Lebenden*, Freiburg – Basel – Wien, 1975.; Edward SCHILLEBEECKX, *Christus und die Christen. Die Geschichte einer neuen Lebenspraxis*, Freiburg – Basel – Wien, 1977.; Luigi SARTORI (ur.), *I ministeri ecclesiali oggi*, Roma, 1977.; Josef HAINZ (ur.), *Studien zum Thema Amt und Gemeinde im Neuen Testament*, Paderborn, 1976.; Giovanni LEONARDI, *Venuti a servire, non per essere serviti*, u: *Parola e Spirito. Studi in onore di S. Cipriani*, Brescia, 1982., 163-194.; Josef ZMIJEWSKI, *Paulus: Knecht und Apostel Christi. Amt und Amtsträger in paulinischer Sicht*, Stuttgart, 1986.; John F. O'GRADY, *Disciples and Leaders: the Origins of Christian Ministry in the N. T.*, New York, 1991.; Santos SABUGAL, *La Chiesa serve di Dio. Per un'ecclesiologia del servizio*; Joseph YSEBAERT, *Die Amtsterminologie im Neuen Testament und in der Alten Kirche. Eine lexikographische Untersuchung*, Breda, 1994.; RAZNI AUTORI, *Gesù servo di Dio e degli uomini*, Roma, 1998.

⁷ Usp. DRUGI VATIKANSKI KONCIL, *Lumen gentium. Dogmatska konstitucija o Crkvi* (21. XI. 1964.), br. 2-4; 9-17, u: *Dokumenti*, Zagreb, 1986. (dalje: LG).

Kategorija »služenja« (drugome, misli se) raširila se u našem svijetu zahvaljujući ponajviše židovskoj i kršćanskoj vjeri i tradiciji. Naši izrazi »sluga«, »ministar« i »služenje« dolaze od latinskih izričaja »servus«, »minister« i »ministerium« koji su pak prijevodi grčkih riječi »doulos«, »diakonos« i »diakonia«.⁸ Ovi posljednji pojmovi naširoko su prisutni u prvim kršćanskim zajednicama, kako nam svjedoče posebice Pavlovi i Lukini spisi koji često govore o *služenju* u pracrkvenim zajednicama. Pitanje koje se najprije postavlja jest sljedeće: Jesu li prve kršćanske zajednice naslijedile od samoga Isusa iz Nazareta govor o služenju i ponašanje u skladu sa služenjem i nadahnjivale se njime? Ako da, koji je smisao davao i kako je Isus shvaćao služenje? Je li »služenje« bilo model življenja koji je preporučio i svojim učenicima?

1. »Služenje« u semitsko-židovsko-biblijskom svijetu

Ako odmah krenemo od pretpostavke da je Isus naglašavao baš služenje kao model življenja i da je upravo služenju pridavao ne samo veliko nego i relativno novo i dublje značenje, zasigurno se na neki način nadovezivao na modele i na terminologiju svojega religijsko-kulturalnog okružja.

U helenističkom svijetu dva su izraza označavala služenje:

a) διακονέω (s imenicama διάκονος i διακονία): temeljni je smisao ovog izraza »služenje kod stola«, ali odnosi se i na svako drugo služenje neke osobe, i to slobodno i iz ljubavi;

b) δουλεύω (s imenicama δοῦλος, i δουλεία): ovaj termin označava i odnosi se na »ropstvo« koje je bilo karakteristično za ondašnji društveni ambijent; radi se o služenju osobe koja je podložna volji svoga gospodara.⁹

Klasični grčki filozofi, posebice stoici, ovakvo služenje smatrali su nedoličnim i ponižavajućim jer je bilo u suprotnosti s idealom slobode koju su oni smatrali najvažnijim i najvećim obilježjem ljudske osobe.

U semitskom svijetu izraz »služenje« označavao je odnos između podanika i njihova gospodara ili kralja. Taj odnos nije bio smatran ponižavajućim nego normalnim: dužnost je podanika služiti gospodara. Odatle pojam »služenje« označava i ovisnost ljudi o bogovima koje su mnoga semitska plemena

⁸ Usp. Artur WEISER, διακονέω, δοῦλος i njihove izvedenice), u: *Dizionario esegetico del Nuovo Testamento*, I, Brescia, 1995., 798-805; 926-935; o hebrejskim i grčkim pojmovima koji se odnose na pojmove »sluga« i »služenje« vidi također: Ivan ŠPORČIĆ, Biblijsko poimanje služenja i crkvenosti službâ, u: *Bogoslovska smotra*, 72 (2002.) 2-3, 277-308. Ovaj broj *Bogoslovsk*e smotre sabire radove XLII. Teološko-pastoralnog tjedna (22. – 24. siječnja 2002.) koji je bio posvećen temi služenja: *Službe u Crkvi – crkvenost službâ*.

⁹ Usp. Ivan ŠPORČIĆ, Biblijsko poimanje služenja i crkvenosti službâ, 279-282.

smatrali »gospodarima« ljudi. To se vidi iz istoznačnih izraza *ba'al* i *'adon* kojima su nazivali svoja božanstva i koji znače »gospodar« ili »gospodin«.

Zbog toga je i u izraelskoj monoteističkoj religiji korijen riječi *'abad* (»služiti« nekom gospodaru) označavao zajedništvo, ali i ekskluzivnu ovisnost o jedinome Bogu.

Izrael kao Božji narod rođen je izlaskom i oslobođenjem iz egipatskog ropstva. Prema *Knjizi Izlaska*, temeljno je značenje tog oslobođenja poziv Izraelu da služi Gospodinu: »Pusti moj narod da mi iskaže štovanje ...«, tj. »da mi služi« (Izl 7,16.26; 8,16; 9,1.13; 10,3.7). Čitava drama oko izlaska Izraelaca iz egipatskog ropstva može se opisati kao prijelaz iz *robovanja* u *služenje*; prijelaz iz stanja *robovanja Egipćanima* u novo stanje *služenja Gospodinu Bogu*. S oslobođenim narodom Bog sklapa i *Savez*, tj. uspostavlja se poseban odnos između Boga i Izraelaca; prema tom Savezu Izrael kod Boga ima posebno, privilegirano »mjesto«, na poseban način »pripada Bogu« koji ga je oslobodio i koji mu obećava zemlju »kojom teče med i mlijeko«. S motrišta izraelskog naroda, *Savez* se može opisati kao preuzimanje obveze služenja Bogu. Temeljne su odrednice koje opisuju to služenje Bogu sadržane u *Dekalogu* (usp. Izl 20,1-17); on sadrži niz propisa koji govore kakav treba biti odnos naroda prema Bogu, ali isto tako uređuje i odnose prema drugim ljudima. *Služiti Bogu* ne znači samo vjerovati i klanjati se jedinom Bogu nego također poštivati roditelje, ne krasti, ne ubijati, ne činiti preljuba ... Gajiti ispravne društvene odnose također je način služenja naroda Bogu, priznavanja Božjega gospodstva i uzvišenosti. Dakle, svekoliko življenje Izraela može se promatrati unutar temeljne dimenzije služenja. To se posebice vidi i u *Knjizi Ponovljenog zakona*; zajednički nazivnik i temeljna ideja svih onih uredbi i propisa jest: *služiti Gospodinu, ljubiti Gospodina* i *bojati se Gospodina*. No ta tri izričaja odnose se na jednu te istu stvar i označavaju jedno te isto: *služiti Gospodinu* i *ljubiti Gospodina* isto je; *služiti Bogu, opsluživati njegove zapovijedi, bojati se Boga* u biti označava istu stvar.

Prema tome, u starozavjetnom Izraelu svaki pobožni Izraelac koji je bio vjeran Bogu i njegovu Zakonu *služi Gospodinu* i s pravom je bio nazivan *slugom (ebed) Gospodinovim*. Posebice su »slugama« bile nazivane neke istaknute osobe koje su na Božji poziv odgovarale na jedinstven i egzemplaran način, primjerice Abraham (usp. Ps 104,42), Mojsije (usp. Izl 14,31; Br 12,7-8), Jošua (usp. Još 24,29; Suci 2,8), kralj David (usp. 2 Sam 3,18; Ps 88,4 itd.). Već ovih nekoliko primjera govori da su posebice vođe naroda morali biti uzorima u »služenju Gospodinu«, odnosno da je posebice njih trebala krasiti *vjernost* Bogu i Zakonu te *služenje* zajednici. Druga je stvar što je izraelsko iskustvo pokazalo da su

gotovo svi kraljevi (iznimke su David, Ezekija i Jozija) nametnuli narodu svoja prava i pravila i nagnali ga da služi kraljevim prohtjevima, ponašajući se tako kao pastiri koji pasu sebe, a ne stado, kako su to prokazivali proroci Jeremija (usp. Jr 23,1-2) i Ezekiel (usp. Ez 34,1-10): tako su nadanja u idealnog kralja koji će narodu donijeti pravdu i mir prenesena na budućega davidovskog Mesiju (usp. Iz 11,1-10; Jr 23,3-8; Ez 34,11-31).

Osim kralja, unutar izabranog naroda postojala je čitava serija osoba čija je zadaća bila »služenje« narodu, ali u smislu prenošenja religiozne (Božje) poruke: *narodni glavari (starješine)* pomagali su vođi naroda u upravljanju (usp. Izl 18,13-27; Br 11,17. 25-29); *svećenici* su imali zadaću prinošenja žrtava, ali također i čuvanja i poučavanja naroda Božjem zakonu (usp. Pnz 33,8-10). Njima su pomagali *leviti*, među kojima su se isticali i *pjevači* (usp. 1 Ljet 25) koji su pjesmom slavili Boga i služili mu u liturgijskim slavljima. U izraelskim obiteljima zadaća (»služenje«) *roditelja* bila je pripovijedanje djeci o Božjim spasenjskim djelima u korist Izraela, kako spasenjski događaji ne bi bili zaboravljeni (usp. Izl 13,14-16; Pnz 6,1-8; Ps 78,1-8). Kasnije je i »služenje« *mudraca* imalo važnu ulogu u narodu: oni su, budući da posjeduju »duh umnosti« (usp. Sir 39,8-9) ili božansku »mudrost« (usp. Sir 14,20-15,10), razmišljali o Izraelovu iskustvu s Bogom te poučavali i pročišćavali vjeru naroda.

Ipak, iznad svih su *proroci* (koji nastavljaju tradiciju »sluge« Mojsija, najvećeg proroka) sa svojim posebnim poslanjem: pozvani od Boga iz različitih društvenih klasa i obdareni Božjim »duhom« prenosili su narodu Božju riječ, pozivali na vjernost i na služenje Gospodinu, na vjernost i na opsluživanje sinajskog Saveza, a uz to otkrivali i nova obzorja o spasenjskoj budućnosti.

1.2. »Sluga Jahvin« u Deutero-Izaiji

Izraelova je povijest služenja Gospodinu obilježena, međutim, i neuspjesima. Njegovo služenje Gospodinu prožeto je i nevjerama Bogu i Savezu, udaljavanjem od Boga, nesposobnošću potpunog pouzdanja u svoga Boga i shvaćanja Božje zapovijedi kao zakona slobode i oslobođanja (usp. primjerice Jr 2,20-25). Izraelova povijest odvijala se, dakle, u dinamici između služenja, slobode, vjernosti te robovanja i nevjere, sve u odnosu prema Bogu i drugim ljudima. Izraelova je drama u tome što nije uspijevaao služiti, što nije uspijevaao do kraja ispunjavati Božju volju, jer se nije do kraja pouzdavao u svoga Boga i u njegovu ljubav. U tom svjetlu moguće je shvaćati tekstove poznate pod imenom »četiri pjesme o sluzi Jahvinu« u knjizi Deutero-Izaije (usp. Iz 42,1-4; 49,1-6; 50,4-9; 52,13-53,12). Radi se o prilično misterioznim tekstovima koji postavljaju razna

pitanja, ali koji se mogu iščitavati i kao slika ili opis svega onoga što Izrael nije uspio biti, ali i što Bog ostvaruje u jednom novom liku, s jednom vrstom »novoga Izraela«, odnosno s nekim koji do kraja ispunjava ono što Izrael nije ostvario: Izrael je uvijek trebao služiti Bogu, ali to nije uspio ostvariti onom vjernošću koja se od njega tražila; zato Bog poziva »svoga (novoga) slugu«: »Evo sluge mojega kojega podupirem, mog izabranika, miljenika duše moje. Na njega sam svoga duha izlio, da donosi pravo narodima.« (Iz 42,1).

Naslov »sluga Jahvin« prije nastanka Deutero-Izajijina spisa ne pojavljuje se tako često (usp. Jr 30,10; 1 Ljet 16,13; Bar 3,37; Ps 135,22), za razliku od spisa »nepoznatog proroka« koji taj naslov često rabi, nerijetko ga pripisujući izraelskom narodu (usp. Iz 41,8-9; 42,19; 43,10; 44,1-2. 21; 45,4; 48,20). O »sluzi Jahvinu«, posebice o četiri Deutero-Izajijine pjesme o njemu, pisano je doista mnogo.¹⁰ Ovdje nemamo nakanu detaljno produbljivati tu temu nego tek osvrnuti se na moguću identitet »sluge«.

Kod govora o identitetu »sluge Jahvina« valja razlikovati, s jedne strane, doslovno shvaćanje samog autora i njegovih čitatelja u njihovu povijesnom okružju te, s druge strane, kasnije židovsko i kršćansko shvaćanje i identificiranje »sluge«.

a) U *doslovnom i kontekstualnom smislu* identitet »sluge« iz pjesama varira između kolektivnog značenja – bio bi to izraelski narod, odnosno »vjerni ostatak« (usp. Iz 49,3) – i osobnog značenja (Mojsije?, perzijski kralj Kir?, sam prorok?, Jojakim?, Zorobabel? ...). Dakle, možemo sažeto reći da je »sluga« cijeli izraelski narod, posebice onaj njegov dio koji je ostao vjeran Bogu i tijekom velike kušnje – babilonskog izgnanstva, a na poseban je pak način »sluga« kralj iz davidovske loze s kojim se otvara nova perspektiva za buduća vremena.

b) Kasnije »dublje tumačenje« u židovstvu (i u židovstvu grčkog jezika i među Židovima hebrejsko-aramijskog jezika) drži se uglavnom kolektivnog značenja te u »sluzi« vidi cijeli izraelski narod sa svim njegovim pravednicima.

c) Prve kršćanske zajednice pak često su dijelove pjesama o »sluzi Jahvinu« pripisivale Isusu: ono što je rečeno o Izraelu koji je bio pozvan na služenje Gospodinu, koje on nije vjerno i do kraja ostvario, ostvareno je u Isusu Kristu.

¹⁰ Usp. Klaus WESTERMANN, *Isaia* (cc. 40-66), Brescia, 1978.; Pierre GRELOT, *I canti del Servo del Signore*, Bologna, 1983.; Herbert HAAG, *Der Gottesknecht bei Deuterojesaja*, Darmstadt, 1985. (donosi se obilna bibliografija); Antonio BONORA, *Il Servo di Jahweh in »Isaia 40-66«*, Brescia, 1988.; Benito MARCONCINI, *I canti del Servo*, u: Benito MARCONCINI I DR., *Profeti e apocalittici*, Torino, 1994., 275-295; Bernd JANOWSKY – Peter STUHLMACHER (ur.), *Der leidende Gottesknecht: Jesaja 53 und seine Wirkungsgeschichte*, Tübingen, 1996. (u ovom djelu nalazimo cijeli niz priloga o temi »sluge Jahvina« u Deutero-Izajiji).

Pitanje oko kojega su teolozi posljednjih desetljeća vodili prilično žive diskusije bilo je: Je li to pripisivanje djelo prvih kršćanskih zajednica koje su u svjetlu Kristova pashalnog otajstva čitale Izaijine tekstove ili ono potječe od *povijesnog Isusa*? Protiv Bultmannova skepticizma mnogi su bibličari, kao J. Jeremias, P. Benoit i P. Grelot, proučavajući prvotni navještaj vjere (*kerygma*) unutar novozavjetnih tekstova, pokazali da se s velikom vjerojatnošću može zaključiti kako pripisivanje »modela sluge« nije djelo prvih kršćanskih zajednica nego ono seže do samoga Isusa.¹¹

2. Isusovo služenje: *Sin čovječji i sluga Jahvin*

Svekoliki događaj Isusa Krista novozavjetni spisi promatraju, između ostaloga, i kroz prizmu njegova »služenja«. Evanđelist Matej već na početku Isusova javnog djelovanja daje do znanja kako se Isus želi podvrći »volji Božjoj«, tj. kako želi »služiti Bogu«: kada mu, tijekom kušnje u pustinji, đavao nudi moć, bogatstvo i slavu pod uvjetom da mu se pokloni (tj. da *njemu* služi), Isus citirajući *Knjigu Ponovljenog zakona* odgovara: »Gospodinu, Bogu svom se klanjaj i njemu jedinom služi!« (Mt 4,10; Pnz 6,13).¹²

Prema *sinoptičkim evanđeljima*, Isus je – idući prema Jeruzalemu – tri puta učenicima navijestio da će »Sin čovječji« biti mučen i ubijen (usp. Mk 8,31; 9,31; 10,33-34 i par.). Rječnik koji on pritom rabi povezuje ga s prorokom Izaijom, odnosno s motivom o Božjem sluzi-patniku (*sluzi Jahvinu*) iz Iz 53;¹³ o svojoj smrti govori kao o *potrebi* ili *nužnosti* (*dei*: Mk 8,31) koja dolazi od Boga. Ovaj izraz »potrebno je«, koji se više puta susreće u Novom zavjetu, ne odnosi se na Isusov usud nego se odnosi na Očevu volju koju treba ispuniti: Otac povjerava

¹¹ Usp. Pierre BENOIT, *Jésus et le Serviteur de Dieu*, u: Jacques DUPONT (ur.), *Jésus aux origines de la christologie*, Gembloux, 1975., 111-140; Giovanni LEONARDI, *Venuti per servire, non per essere serviti. Il ministero di Gesù e dei cristiani nella comunità del Nuovo Testamento*, u: *Parola e Spirito. Studi in onore di S. Cipriani*, Brescia, 1982., 163-194; Giovanni LEONARDI, *La »diakonia«: una dimensione essenziale del messaggio biblico*, u: *Credere oggi*, 44 (1988.) 2, 15-30; Pierre GRELOT, *I canti del Servo del Signore*; Marco ADINOLFI, *Il Servo di Jahveh nell'autocoscienza di Gesù*, u: Giuseppe DE GENNARO (ur.), *L'Antico Testamento interpretato dal Nuovo: Il Messia*, Napoli, 1985., 437-453.; Vittorio FUSCO, *La Scrittura nella tradizione sinottica e negli Atti*, u: Enrico NORELLI (ur.), *La Bibbia nell'antichità cristiana. I. Da Gesù a Origene*, Bologna, 1993., 105-149.

¹² Usp. Ivan ŠPORČIĆ, *Biblijsko poimanje služenja i crkvenosti službâ*, 286-290.

¹³ O tome najbolje svjedoči Markova rečenica kojom on definira Isusovo poslanje: »Jer ni Sin čovječji nije došao da bude služen, nego da služi i život svoj dade kao otkupninu za mnoge« (Mk 10,45). Ovdje se pozivamo i slijedimo razmišljanje I. Dugandžića koji mi je dao na uvid svoj još neobjavljeni tekst »Jedinstvo poslanja, služenja i biti. Smisao Isusovih tvrdnja o samome sebi u knjizi Josepha Ratzingera« (zbog čega mu zahvaljujem!) u kojem dotiče ovu temu.

Sinu određeno poslanje i Sin ga želi do kraja ispuniti, odnosno želi se radikalno podložiti Očevoj volji. Drugim riječima, želi mu *radikalno služiti!* Naravno, radi se o podlaganju/služenju Ocu, a ne gospodaru; ne nekakvoj tiranskoj volji nego onoj volji koja se može nazvati i ljubavlju (usp. Iv 14,31). Ovdje je svakako važno naglasiti i povezanost izraza »Sin čovječji« i »sluga Jahvin«. ¹⁴ Isus često govori o sebi kao o Sinu čovječjemu; pritom je uočljiva prisutnost različitih dimenzija toga govora. Jednom je riječ o Sinu čovječjem koji dolazi »s oblacima nebeskim« (usp. Mk 14,62), drugi put taj naslov koristi za govor o svom zemaljskom životu, da bi onda opet bilo govora o Sinu čovječjemu koji »mora« trpjeti i umrijeti (usp. Mk 8,31; 9,31; 10,33). Bez dubljega ulaženja u egzegetske rasprave o značenju naslova »Sin čovječji« pridružujemo se uobičajenim egzegetskim mišljenjima o trima glavnim skupinama Isusovih riječi o sebi kao Sinu čovječjemu koje se temelje na tri serije tekstova: *prva serija* tekstova odnosi se na zemaljski život *Sina čovječjega*, tj. Isusa (usp. Mk 2,10; 2,27-28; Mt 8,20; 11,19). *Druga serija* tekstova odnosi se na patnju *Sina čovječjega* (usp. Mk 8,31; 9,31; 10,33; 10,45 i par.). *Treća serija* tekstova odnosi se na eshatološku budućnost te govori o Sinu čovječjemu koji će doći »na oblacima s velikom moću i slavom« (usp. Mk 13,26; 14,62).

U svakom slučaju, svoj puni kristološki sadržaj naslov »Sin čovječji« dobiva tek stapanjem s motivom o »sluzi Jahvinu« iz Iz 53, što potvrđuje i Markov govor o Sinu čovječjemu koji »nije došao da bude služen, nego da služi i život svoj daje kao otkupninu za mnoge« (Mk 10,45). Tu su ujedinjena sva tri vida izreka o Sinu čovječjemu: služenje i smrt za druge postaju temeljem njegove proslave (usp. Fil 2,6-11) i sudačke vlasti. Drugim riječima, u naslovu »Sin čovječji« dolazi do izražaja tajna Isusove osobe kao *Sina Božjega* glede središnjeg događaja spasenja po njegovoj smrti (dakako, i uskrsnuću). Ta dva naslova međusobno se uvjetuju: neposredna blizina *Sina* prema Ocu ostvaruje se u sudbini trpljenja koje je Bog namijenio Isusu kao Sinu čovječjemu i iz kojega ga je uzdigao u moć i slavu koja je, prema Dan 7,14, vlastita Božjem predstavniku posljednjih vremena. ¹⁵

Istina, mnogi su suvremeni bibličari mnijenja da spomenuti Isusovi »navještaji vlastite smrti«, barem u njihovu sadašnjem obliku, predstavljaju »vati-

¹⁴ Usp. Rudolf SCHNACKENBURG, *Osoba Isusa Krista u četiri evanđelja*, Zagreb, 1997., 56-63; Joseph RATZINGER (BENEDIKT XVI.), *Isus iz Nazareta*, Split, 2007., 327-340; slijedimo također promišljanje I. Dugandžića (vidi prethodnu bilješku).

¹⁵ Usp. Ulrich WILCKENS, *Theologie des Neuen Testaments. Band I. Geschichte der Urchristlichen Theologie. Teilband 4 Die Evangelien, die Apostelgeschichte, die Johannesbriefe, die Offenbarung und die Entstehung des Kanons*, Neukirchen, 2005., 45s; Joseph RATZINGER (BENEDIKT XVI.), *Isus iz Nazareta*, 338-339.

cinia ex eventu«, tj. da se radi o postpashalnom tumačenju Isusove smrti, a ne o Isusovim autentičnim riječima.¹⁶ Ipak, dosta teologa i egzegeta smatra da ove Isusove riječi upućene učenicima imaju svoj povijesni pretpashalni temelj, tj. da u njima postoji povijesna jezgra Isusova govora o njegovoj skoroj tragičnoj smrti, kao i o konačnoj pobjedi »Božje stvari« (uskrsnuće). To je Isus činio služeći se Izaijinom terminologijom o sluzi, što ne treba izazivati čuđenje; naime, Isusa su mnogi smatrali *prorokom*, a ni on sam nije bježao od tog naslova. Stoga ne treba čuditi što je, opazajući sve veće neprijateljstvo vladajućih židovskih krugova, opisivao svoje poslanje (a onda i skorašnju smrt) pomoću modela odbačenog proroka i sluga o kojemu govori prorok Izaija! Tim više što je ta ideja, kao i slika pravednog mučenika čija smrt ima okajničku vrijednost te čisti narod od grijeha, bila vrlo bliska Isusovu ambijentu i slušateljima.¹⁷

U svjetlu ovakva tumačenja i pripisivanja Isusu Izaijinih tekstova o »sluzi Jahvinu« postaje još vjerojatnijom i činjenica da je Isus doista imao na umu okajničku vrijednost žrtve vlastitog života izgovarajući riječi nad čašom na »posljednjoj večeri«. Očiti je trag tomu krv »koja se za *mnoge* proljeva« (Mk 14,24); izraz »mnogi« (hebr. *rabbim*) nalazi se pet puta u Izaijinoj »Četvrtoj pjesmi o sluzi Ja-

¹⁶ Posebice se to odnosi na tzv. »treći navještaj muke i uskrsnuća« (usp. Mk 10,33-34) koji donosi dosta detaljan i precizan opis muke. Usp. Heinz SCHÜRMAN, *Gesù di fronte alla sua morte. Riflessioni esegetiche e prospettive*, Brescia, 1983. (orig. njem. izd., Freiburg im Breisgau, 1978.); Heinz SCHÜRMAN, Jesu ureigenes Todesverständnis. Bemerkungen zur »impliziten Soteriologie« Jesu, u: Klaus SCHOLTISSEK (ur.), *Jesus – Gestalt und Geheimnis. Gesammelte Beiträge*, Paderborn, 1994., 202-240; Richard A. HORSLEY, The Death of Jesus, u: Bruce CHILTON – Craig A. EVANS (ur.), *Studying the Historical Jesus. Evaluations of the State of Current Research*, Leiden, 1994., 395-422.

¹⁷ Svakako treba voditi računa i o mogućnosti da je Isus, premda izravno ne govori, davao naslutiti otkupiteljsku perspektivu u svom životu, djelovanju i smrti, koja bi se mogla nazvati »implicitna soteriologija«, a temeljila bi se upravo na Deutero-Izaijinu govoru o »sluzi Jahvinu« (usp. Heinz SCHÜRMAN, Jesu ureigenes Todesverständnis, 215-217). Naime, ideja o otkupiteljskoj (točnije: espijacijskoj, tj. okajničkoj) smrti bila je povijesno prisutna u židovskom religioznom ambijentu i u Isusovo vrijeme, te je i njemu morala biti poznata na temelju nekoliko (kanonskih i nekanonskih) izvora: sinagogalno čitanje i tumačenje starozavjetnih pjesama o *sluzi Jahvinu* (posebice četvrta pjesma iz Iz 53), zatim tekst iz Zah 12,10 i Dan 3,39-40 (doduše, ovaj se tekst nalazi samo na grčkom jeziku u LXX); ista ili slična ideja nalazi se i u nekim nekanonskim izvorima, kao npr. u Kumranskom tekstu označenom 4QTLevi^d ili 4Q541 (usp. George J. BROOKE, 4QTestament of Levi^d [?] and the Messianic Servant High Priest, u: Martinus C. DE BOER [ur.], *From Jesus to John. Essays on Jesus and New Testament Christology in Honour of Marinus de Jonge*, Sheffield, 1993., 83-100), u kojem se govori o jednom eshatološkom liku sluga koji ima svećeničku ulogu; zatim apokrifna *Četvrta knjiga o Makabejcima* izričito govori o espijacijskoj smrti mučenika (usp. Clara KRAUS REGGIANI, *4 Maccabei*, Genova, 1992., 52-56), kao i apokrif *Testament dvanaestorice Patrijarha*, s oznakom *Test. Ben 3*, 8 (usp. Paolo SACCHI, *Apocrifi dell' Antico Testamento*, I, Torino, 1981., 912, br. 8 (upućuje na Martin RESE, *Überprüfung einiger Thesen von J. Jeremias zum Thema des Gottesknechtes im Judentum*, u: *ZThK*, 60 [1963.], 21-41).

hvinu« (usp. Iz 52,14.15; 53,11.12bis). Dakle, Isus se ovdje predstavlja kao sluga koji *daje svoje tijelo i svoju krv* (tj. svega sebe, svoj život) u korist *mnogih*, kako bi za njih postigao »otpuštenje grijeha« (Mt 26,28; usp. Iz 53,5-6).

Ako se do sada spomenute Isusove riječi i pozivanja na »slugu Jahvina« smatraju autentičnima, barem u njihovoj jezgri, isto će vrijediti i za Isusov paradoksalni govor u Mk 10,45 (koji doslovce ponavlja i Mt 20,28). Usporedit ćemo cijeli Markov logion s paralelnim tekstom iz Lukina evanđelja (usp. Lk 22,24-27):

Mk 10,42-45

Zato ih Isus dozva i reče im: »Znate da oni koji se smatraju vladarima, gospoduju svojim narodima, i velikaši njihovi drže ih pod vlašću. Nije tako među vama! Naprotiv, tko hoće da među vama bude najveći, neka vam bude poslužitelj (*diakonos*)! I tko hoće da među vama bude prvi, neka bude svima sluga (*doulos*). Jer ni Sin čovječji nije došao da bude služen, nego da služi (*diakonethenai ... diakonesai*) i život (*psyhe*) svoj daje kao otkupninu (*lytron*) za mnoge.«

Lk 22,24-27

U to nastaje prepirka tko li bi od njih bio najveći. A on im reče: »Kraljevi gospoduju svojim narodima, i vlastodršci nazivaju sebe dobrotvorima. Vi nemojte tako! Naprotiv, najveći među vama neka bude kao najmlađi (*neoteros*); i predstojnik kao poslužitelj (*ho diakonon*). Ta tko je veći? Koji je za stolom, ili koji poslužuje (*ho anakeimenos* i *ho diakonon*)? Pa ipak, ja sam posred vas kao onaj koji poslužuje (*ho diakonon*).«

a) Tekst iz Mk 10,45b (»Sin čovječji nije došao da bude služen nego da služi ...«) ponavlja riječi iz Izaijina teksta (usp. Iz 53,10): »... i život (grč. *psyhe*, tj. *duša*) svoj daje kao otkupninu (hebr. *asam*; grč. *lytron*) za mnoge«. Semitski izraz »dati vlastitu dušu« odgovara našem izrazu »dati samoga sebe« i odnosi se na zauzimanje (za nekoga), na posvećivanje (nekomu), na raspoloživost (za nekoga; biti na usluzi) što može uključivati čak i izlaganje ili čak i žrtvovanje vlastitog života. U Novom zavjetu taj se izraz uvijek odnosi na Isusovu žrtvu na križu (usp. Gal 1,4; 2,20; Ef 5,2.25; 1 Tim 2,6; Tit 2,14).

Grčki pojam *lytron* (= *otkup*; *otkupnina*; *otkupljenje*) označavao je cijenu za otkup prvorodjenca (usp. Izl 13,13; 34,20; Br 18,15-16), ali i cijenu za otkup robova koje se htjelo osloboditi. U *Septuaginti* termini istoga korijena više puta označavaju i odnose se i na Jahvino djelo socijalno-političkoga i duhovnog oslobođenja izraelskog naroda iz egipatskog ropstva. Sve to upućuje na zaključak da ovaj izraz nosi u sebi, bez sumnje, spasenjsko značenje, no ovdje

ga možemo i trebamo shvatiti u smislu hebrejskog izraza *asam* iz Iz 53,10; uostalom, Markov tekst i jest odjek prorokovih riječi. Budući da se *asam* u hebrejskim spisima odnosio i na jednu od žrtava koja čisti od grijeha, tako će i Isusova gesta kojom oslobađa i pročišćava zajednicu vjernih biti žrtva: no ne radi se više o novcu kojim treba platiti (otkupninu) ni o žrtvenim životinjama nego se radi o žrtvovanju vlastitoga života.

Prema tome, Isusov izričaj u Mk 10,45 zgodno se uklapa u kontekst Iz 53,10-11, kao i u kontekst onoga što je prethodilo ovom Isusovu izričaju (usp. Mk 10,35-44): nasuprot zahtjevu dvojice Zebedejevih sinova koji egoistično traže počasti i prva mjesta u budućoj mesijanskoj zajednici, Isus suprotstavlja kršćansko vladanje onom poganskom: kršćansko vladanje ne znači ponašati se kao gospodari, biti »gore« i obnašati vlast prema »onima dolje«, kako je to bilo kod »poganskih velikaša« (usp. Mk 10,42); tko među kršćanima želi biti *najveći* i *prvi* (u smislu »gospodara«) treba se ponašati kao *poslužitelj* (*diakonos*) i »biti svima *sluga*« (*doulos*; *rob*; Mk 10,43-44): mora se posvetiti služenju zajednici, i to na način na koji je to činio Isus, čije je služenje išlo i do žrtvovanja vlastitoga života za druge.

Istina je da ima bibličara koji niječu autentičnost izričaja koji Marko pripisuje Isusu.¹⁸ U prilog tome navode paralelan tekst kod Luke (usp. Lk 22,26-27) kod kojega Isusov odgovor ne sadrži riječi o davanju/žrtvovanju života za druge, što bi navodilo na zaključak da se tu zapravo radi o odgovornima (vođama) u (već formiranoj) kršćanskoj zajednici. No treba napomenuti da Luka u ovom slučaju nije ovisan o Markovu tekstu nego o nekom izvoru koji se čini kao doslovan prijevod nekoga semitskog izvornika: to se vidi iz same sintakse i, posebice, u igri aramejskih riječi koje se kriju iza Lukinih grčkih termina, tj. *rabbah* (gost za stolom) i *rab'a'* (poslužitelj za stolom).

U svakom slučaju, obojici je evanđelista zajedničko da Isus samoga sebe predstavlja kao uzor služenja, odnosno služitelja. Je li Isus pod »služenjem« podrazumijevao i svoju smrt na križu kao espijacijsku, zamjensku i soterio-lošku žrtvu za sve ljude, pitanje je oko kojega se još uvijek vodi živa diskusija, posebice među bibličarima.¹⁹ Mišljenja smo da to ne treba isključiti, budući da je ideja o espijacijskoj i zamjenskoj žrtvi jasno sadržana u kontekstu Iz 53,10 te je bila prisutna u židovstvu Isusova vremena (doduše, više među Židovima grčkoga jezika negoli među onima aramejskoga govornog područja). Stoga

¹⁸ Usp. Xavier LEON-DUFOUR, *Di fronte alla morte: Gesù e Paolo*, Torino, 1982.; Lorenzo DE LORENZI, Gesù »servitore« nei vangeli, u: RAZNI AUTORI, *Figura e funzione dell'autorità nella comunità religiosa*, Roma, 1979., 19-29.

¹⁹ Vidi tri prethodne bilješke.

smatramo vrlo vjerojatnim da je Isus iz Nazareta tijekom svoga javnoga navješćivanja i djelovanja (konkretno: u ovim tekstovima koje smo iznijeli) primijenio na sebe govor o Izaijinu »sluzi Jahvinu«. U Isusu, odnosno u njegovu življenju, ponašanju i djelovanju vjernik/kršćanin nalazi uzor i nadahnuće za svoje življenje, ponašanje i djelovanje u odnosu na Boga, u odnosu na čovjeka/bližnjega, u odnosu na sve s čime vjernik dolazi u dodir.²⁰ Takvo služenje Bogu i čovjeku može dovesti u opasnost i samu čovjekovu egzistenciju, ali ni ta činjenica ne bi smjela pokolebati onoga koji želi nasljedovati Isusa (usp. 1 Pt 2,4-5; Heb 13,15-16).

b) U ivanov(sk)im spisima nalazimo jasne aluzije na Isusa kao na slugu Jahvina (usp. Iv 1,29.36; 12,38; 1 Iv 2,2). Ovdje ćemo se, međutim, zaustaviti na vrlo znakovitoj epizodi koju Ivan smješta u okvir »posljednje večere« – na Isusovu pranju nogu učenicima (usp. Iv 13,1-17). Radi se o služenju u najdoslovnijem smislu,²¹ o robovskom služenju (usp. Iv 13,16), ali i o simboličnom navještaju Isusove ljubavi/služenja prema svojim »do kraja« (usp. Iv 13,1), ljubavi koja će na križu imati svoj vrhunac. Čini se da je Isus ovom prigodom barem implicitno pridao sebi naslov »sluga« (*doulos*), na što upućuje njegovo izričito ponavljanje da je učinio nešto što je u potpunoj suprotnosti njegovu »biti Učitelj i Gospodin« (usp. Iv 13,13-14), te zapovijed apostolima i učenicima da ga u tome nasljeduju ako žele biti »slugama« (usp. Iv 13,15-16) toga »Učitelja i Gospodina«.

Za Ivanovo teološko razmišljanje ova epizoda ima golemo značenje. Ona otvara završni dio njegova evanđelja: Isus zna da je »došao njegov čas« (Iv 13,1). Da je »došao čas« znači da se sada dovršava njegov život, odnosno da je u igri pravo značenje njegova svekolikoga življenja. Sam »čas« sastoji se u prijelazu »s ovoga svijeta Ocu«. Stara Pasha (= prijelaz) odnosila se na prijelaz iz egipatskog ropstva u slobodu; novi, pravi prijelaz, nova, prava Pasha događa se sada: »s ovoga svijeta Ocu«. Kako se ostvaruje taj prijelaz, odnosno kako Isus može ostvariti prijelaz s ovoga svijeta Bogu Ocu? »Jer je ljubio svoje, one u svijetu, do kraja ih je ljubio« (Iv 13,1b). Način prijelaza Ocu jest – umrijeti iz ljubavi!²² To je način prijelaza Ocu, odnosno to je način na koji Isus dovr-

²⁰ Usp. Heinz SCHÜRMAN, »Pro-Existenz« als christologischer Grundbegriff, u: ISTI, *Jesu ureigener Tod. Exegetische Bestimmungen und Ausblick*, Freiburg im Breisgau, 1974., 286-315, posebice 291-298.

²¹ *Prati nekome noge* smatralo se službom koja ponajviše ponižava osobu; tako nešto nije se tražilo ni od židovskog roba. S druge strane, *prati nekome noge* bio je i izraz najdublje poštovanja (prema ocu, učitelju ...). Usp. Jerko FUČAK, Isusovo služenje konkretnu čovjeku, u: *Bogoslovska smotra*, 50 (1980.) 2-3, 184-197.

²² Izraz »... do kraja ih je ljubio« ovdje uzimamo u značenju »do smrti ih je ljubio«.

šava svoj život. Prema tome, Isusov se život dovršava u trenutku kada se on sam potpuno »pretvara« u ljubav. Na koji način on izražava tu ljubav? Perući učenicima noge, tj. služenjem. No pranje nogu nije samo gesta ljubavi i gesta posebnoga služenja; to je simbolična gesta koja izriče pravo značenje čitavoga Isusova življenja i pravo značenje njegove smrti na križu: ljubi svoje i služi svojim »do kraja«.

Prema tome, iznošenjem ove epizode Ivan želi reći da su i svekoliki Isusov život i njegova smrt na križu zapravo Isusovo služenje »svojima«. On je sam potpuno slobodno (*»znajući da mu je Otac sve predao u ruke«*: Iv 13,3) izabrao i htio – pranje nogu, služenje. No pravo služenje nije u pranju nogu nego u davanju života; pranje nogu je simbol, znak, proroštvo, navještaj. Zbog toga se pravo služenje nije dogodilo u dvorani posljednje večere nego tijekom cijeloga Isusova života i, na poseban način, na Kalvariji. Tako epizoda o pranju nogu otkriva kako je Isus cijeli svoj život pretvorio u služenje. Dakle, da bi se ispravnije i dublje shvatila Isusova gesta pranja nogu, treba uzeti u obzir cijeli njegov život kao ključ za tumačenje njegove smrti: on *»nije došao da bude služen, nego da služi«* (Mk 10,45), odnosno njegov život bio je život za druge, služenje drugima. Drukčije se *»ne može«* (a ni Isus *»nije mogao«*) shvatiti ni njegova smrt: ona je posljednji i ekstreman čin služenja Božjoj »stvari« – spasenju svijeta.

U svemu tome otkriva se još jedna nova i neobično važna činjenica koja je na neki način naviještena i u Starom zavjetu, ali nikada nije otvoreno izrečena. Naime, sa svime što govori i čini Isus objavljuje i Boga Oca. Povezujući to s Isusovim služenjem, možemo zaključiti sljedeće: budući da je Isus objavitelj Boga Oca, Bog je onaj koji se objavljuje kao onaj koji služi, kao služitelj. To je na implicitan način već rečeno u Starom zavjetu: kada je Bog »išao« osloboditi Izraelce iz egipatskog ropstva, kada ih je poveo do »obećane zemlje« i kada ih je u nju uveo – zapravo je služio svome izabranom narodu, iako se tamo ne govori eksplicitno o služenju. Sada, u novozavjetnoj objavi Boga, Isus objavljuje upravo »Boga koji služi«, koji se u Isusu učinio slugom, (po)služiteljem.

Dakle, prihvaćajući Boga novozavjetne objave, Boga Isusa Krista, čovjek/vjernik prihvaća Boga koji se učinio slugom. Ta činjenica, naravno, ima snažnu poruku za strukturu kršćanskoga vjerovanja, življenja i ponašanja, o čemu će biti govora kasnije.

3. Isusovo služenje kao model služenja u prvim kršćanskim zajednicama

Mnogi novozavjetni tekstovi svjedoče da je *Isusovo služenje drugima* bilo radikaln uzor i model svim kršćanima, a posebice vođama mladih kršćanskih zajedni-

ca; kao takvi, oni su pozvani »biti sluge« svim članovima zajednice, na poseban način siromašnima i potrebitima: Mt 25,40 podsjeća da će Isus na »posljednjem sudu« pitati sve svoje učenike – jesu li bili otvoreni i jesu li pomagali, odnosno služili (*diakonein*) najmanjima u zajednici, bilo užoj (recimo, lokalna kršćanska zajednica), bilo široj (svokoliko čovječanstvo), i to i materijalno, i društveno i afektivno. Također i Luka podsjeća na solidarnost i na pozornost prvih kršćana za zajedništvo (*koinonia*) koje seže sve do međusobnog dijeljenja dobara kako u zajednici ne bi bilo potrebitih, odnosno krajnje siromašnih (usp. Dj 2,42-48; 4, 32-37). U svemu tome Luka snažno naglašava, uz *služenje riječi* (navješćivanje evanđelja), i važnost *služenja siromasima i udovima* (u oba slučaja rabi glagol *diakoneo*). U tome treba sudjelovati cijela zajednica, bilo biranjem prikladnih osoba (usp. Dj 6,1-6), bilo vlastitim materijalnim doprinosom. »Služenje« (*diakonia*) je za Luku i skupljanje milodara u Antiohiji za siromašne u Jeruzalemu (usp. Dj 11,29); u tome zapravo slijedi svoga učitelja Pavla koji za bratsku darežljivost rabi istu terminologiju (usp. Rim 15,25.31; 2 Kor 8,19.20).

Prema tome, temeljno je obilježje svakoga člana kršćanske zajednice bilo *služenje drugima*, prema uzoru na Isusa. Pri tome, naravno, nisu svi bili služitelji na isti način nego se u prvim kršćanskim zajednicama susreće različitost službi i načina služenja, kako to naglašava Pavao u 1 Kor 12-14 (usp. Rim 12,3-8).²³ No ako postoji različitost službi i karizmi,²⁴ među njima treba postojati i harmonija (usp. 1 Kor 12,4-6); sve (pojedinačne) karizme dane su na korist čitavoj zajednici (usp. 1 Kor 12,7-11), kao što su različiti udovi u službi tijela (usp. 1 Kor 12,12-27); postoji, dakako, hijerarhija među karizmama i službama (usp. 1 Kor 12,28-31), ali sve one moraju biti nadahnute i vođene ljubavlju (*agape*; *caritas*) koja nije posebna karizma ni služba nego je »put« koji treba prijeći svaki autentičan član kršćanske zajednice (usp. 1 Kor 13).

Iz drugih pavlov(sk)ih (pastoralnih) spisa vidljivo je kako je unutar kršćanskih zajednica, među različitim službama, bila i služba *mjesnih poglavara*,

²³ Usp. Lorenzo DE LORENZI, *Varietà di ministeri nelle comunità cristiane del primo secolo*, u: Luigi SARTORI (ur.), *I ministeri ecclesiali oggi*, 52-138; Luigi SARTORI (ur.), *L'ecclesiologia e i ministeri nelle comunità paoline*, u: *Parole di vita*, 16 (1981.) 4, 50-53; Giovanni LEONARDI, *Venuti per servire, non per essere serviti. Il ministero di Gesù e dei cristiani nella comunità del Nuovo Testamento*, u: *Parola e Spirito. Studi in onore di S. Cipriani*, Brescia, 1982., 163-194; Ivan ŠPORČIĆ, *Biblijsko poimanje služenja i crkvenosti službâ*, 290-292.

²⁴ U ovom kontekstu Pavao praktično identificira karizme i službe, ukoliko su karizme u službi zajednici i svijetu te kao takve trebaju biti ostvarene u praksi. Usp. Josef ZMIJEWSKI, *Paulus: Knecht und Apostel Christi. Amt und Amtsträger in paulinischer Sicht*; Ernst DASSMANN, *Ämter und Dienste in den frühchristlichen Gemeinden*, Bonn, 1994.; Joseph YSEBAERT, *Die Amtsterminologie im Neuen Testament und in der Alten Kirche. Eine lexikographische Untersuchung*, 1994.

tj. onih čija je zadaća bila upravljanje (usp. 1 Kor 12,28); naziva ih se različitim nazivima, ali svi se odnose na njihovu ulogu/službu upravljanja: *predstojnici* (usp. Rim 12,8; 1 Sol 5,12-13), *pastiri* (usp. Ef 4,11), *nadglednici* (*episkopoi*; usp. 1 Tim 3,1-2), *glavari* (*egoumenoi*; usp. Heb 13,7.17.24; isti izraz susreće se i u Lk 22,26). Kao takvi, posvećivali su se posebice *služenju* (*diakonia*) zajednici (usp. 1 Kor 16,15; Rim 12,7).

Uz *episkopoi* (biskupi?, nadglednici?) često se nalaze *diakonoi* (poslužitelji; usp. 1 Tim 3,8.12; 2 Tim 5,9-10); ovaj izraz vrlo je diskutabilan jer se može odnositi i na same *episkopoi* koji su se posvećivali posluživanju, a može se odnositi i na skupinu poslužitelja koji se razlikuju od biskupa, ali koji s njima surađuju. Osim toga, bar na jednome mjestu spominje se i *žena-đakon(isa)* (*diakonos*; usp. Rim 16,1-2) koja se, izgleda, posvećivala uglavnom karitativnom služenju, kao i *udovice* (usp. 1 Tim 5,9-10).

S biskupima su povezani i *presbiteroi* (prezbiteri, starješine, svećenici; usp. 1 Tim 5,17-22; Tit 1,5-9), što već govori o skorašnjem budućem (početak II. st.) ustrojstvu službe upravljanja u kršćanskim zajednicama: biskup-prezbiteri-đakoni.

Luka daje do znanja (u vrijeme nastanka njegovih *Djela apostolskih* te *pastoralnih poslanica*) da je takva struktura plod razvoja onoga što je još Isus na neki način predvidio: već je on među učenicima izabrao skupinu od *dvanaest apostola* (s Petrom na čelu; usp. Lk 6,12-16; 9,1-6) koje je pripremao da budu svjedocima svega što se na njega odnosi, te da budu budući upravitelji zajednica (usp. Dj 1 – 15); također je već i on imao oko sebe *učenice* i *suradnice* (kakve će biti buduće đakonise), tj. skupinu žena (usp. Mk 15,41-41 i par.; Lk 8,2-3; 10,40) koje su posluživale (*diakoneo*) njega i cijelu skupinu. Potom, dvanaestorica apostola izabrali su u prvoj kršćanskoj zajednici sedmoricu svojih suradnika upravo za posluživanje, odnosno za karitativno služenje (usp. Dj 6,1-6). Svoju službu upravljanja prenijeli su i prezbiterima, najprije u jeruzalemskoj zajednici (usp. Dj 11,30; 15,2.4.6.22; 21,18), kasnije i u drugim zajednicama (usp. Dj 14,23; 20,14-28). No ni prezbiteri nisu imali nikakav »monopol« u služenju; njihova služba sastojala se uglavnom od upravljanja i koordiniranja različitim karizmama i službama na dobrobit cijele kršćanske zajednice jer je i za njih vrijedilo Pavlovo upozorenje: »Braćo, na slobodu ste pozvani! Samo neka ta sloboda ne bude izlikom tijelu, nego – ljubavlju služite (*doubleuete*) jedni drugima.« (Gal 5,13).

Ovakva kršćanska perspektiva služenja ostala je vrlo živa i u vrijeme prvih crkvenih otaca.²⁵ O životu prve Crkve i o službama u prvim kršćanskim

²⁵ Usp. Enrico NORELLI (ur.), *La Bibbia nell'antichità cristiana: I. Da Gesù a Origene*; Christoph MARKSCHIES, *Der Mensch Jesus Christus im Angesicht Gottes. Zwei Modelle des Verständnisses von Jesaja 52,13-53,12 in der patristischen Literatur und deren Ent-*

zajednicama, posebice o ustrojstvu službe upravljanja, vrijedna svjedočanstva nalazimo u poslanicama Ignacija Antiohijskoga. Obraćeni iz poganstva, Ignacije postao je treći antiohijski biskup.²⁶ Za progona kršćana u vrijeme cara Trajana uhvaćen je i osuđen *ad bestias*. Dok su ga kao sužnja vodili iz Sirije prema Rimu, napisao je sedam poslanica (četiri u Smirni: Crkvama u Efezu, Magnesiju, Trallima i Rimu; tri u Troadi: Crkvama u Filadelfiji, Smirni i biskupu Polikarpu) čija je autentičnost prilično dobro utemeljena. Za svoju vjeru u Krista podnio je mučeničku smrt u Rimu između 107. i 110. g.

Čitajući Ignacijevu poslanice dobiva se dojam da on i nije »običan« biskup kršćanske zajednice u Antiohiji nego kao da je – danas bismo rekli – metropolit, tj. biskup koji ima veću odgovornost ne samo za svoju zajednicu nego i za druge lokalne kršćanske zajednice određenoga teritorija. Tako on potiče lokalne Crkve na život u zajedništvu, slozi, ljubavi, vjeri i jedinstvu s biskupima, prezbiterima i đakonima. Očito, Ignacije već dobro poznaje da je u kršćanskim zajednicama služba upravljanja podijeljena u tri stupnja: biskup, prezbiteri i đakoni, oko kojih i s kojima se izgrađuje jedinstvo u kršćanskoj zajednici.

U svojim poslanicama koje više govore o životu Crkve i o ustrojstvu kršćanskih zajednica,²⁷ Ignacije posebice naglašava jedinstvo među kršćanima i u njihovim zajednicama; to jedinstvo ostvaruje se posebice oko biskupâ, prezbiterâ i đakonâ. Stoga on i potiče kršćane na vjernost Isusu Kristu, na međusobno zajedništvo te na jedinstvo svih vjernika s njihovim pastirima koji su među njima u Kristovo ime i čija je zadaća služiti svim vjernicima. Tako u *Poslanici Polikarpu* veli: »Prijanjajte uz biskupa, da bi i Bog bio s vama. Dajem svoj život za one koji su podložni biskupu, prezbiterima i đakonima i s njima bih volio biti u Bogu. Ujedinite vaša nastojanja, borite se zajedno, trčite zajedno, trpite zajedno, uspavajte se i budite se zajedno, kao Božji upravitelji, kolege i služitelji.«²⁸

Zanimljiv je i Ignacijev govor u *Poslanici Magnežanima*: »... Moj suslužitelj đakon Zosion – neka se mognem radovati u njemu jer je podložen biskupu kao

wicklung, u: Bernd JANOWSKY – Peter STUHLMACHER (ur.), *Der leidende Gottesknecht: Jesaja 53 und seine Wirkungsgeschichte*, 197-249.

²⁶ Usp. Berthold ALTANER, *Patrologia*, Casale Monferrato, 1981. (prijevod VII. izvornoga njemačkog izd. iz 1977.), 48-52; Juraj PAVIĆ – Tomislav Zdenko TENŠEK, *Patrologija*, Zagreb, 1993., 18-22.

²⁷ To su poslanice Efežanima, Magnežanima i Polikarpu, a odnose se na kraj I. i početak II. stoljeća.

²⁸ Ignacije ANTIOHIJSKI, *Poslanica Polikarpu*, 6,1 (prijevod Autora). Slično se govori i u *Poslanici Efežanima* 2,1; 5,3, a u *Poslanici Tralanima* 2,1 veli: »Kada ste podložni biskupu kao Isusu Kristu, pokazujete mi da živite ne po čovjeku [tj. po slabosti; op. a.] nego po Isusu Kristu koji je za nas umro ...«

Božjoj milosti i prezbiteru kao zakonu Isusa Krista ...«²⁹ Izraz »moj suslužitelj« susreće se i u drugim Ignacijevim poslanicama u kojima govori o đakonima. Na taj način ovaj biskup i apostolski otac, koji ide ususret krajnjem obliku svjedočenja vjere u Isusa Krista, tj. mučeništvu, svoje temeljno obilježje i poziv vidi u »đakonatu«, odnosno u »služenju«; smatra se »suslužiteljem«, zajedno s drugim »služiteljima-đakonima«. Ne govori da je »subrat« drugim biskupima (iako njima i njihovim zajednicama piše poslanice) ili prezbiterima nego se smatra »suslužiteljem« đakona.

4. Kristološko utemeljenje kršćanskog služenja

Iz novozavjetnih spisa (tj. iz novozavjetne objave) te iz spisa iz vremena apostolskih otaca proizlazi nova i iznenađujuća slika Boga Abrahamova, Izakova i Jakovljeva, odnosno Boga Isusa Krista. Tu sliku Stari zavjet tek donekle nagovještava, ali nikada ju ne uspijeva dovršiti, ne uspijeva ju otvoreno i »drsko« izraziti. Radi se o činjenici da se Bog *učinio slugom*. Na neki je način u Starom zavjetu prisutna svijest da je Bog – kada je *došao* među svoj narod i *izveo ga* iz egipatskog ropstva – ustvari učinio *čin služenja* Izraelu, iako se to na lingvističkoj razini nigdje eksplicitno ne kaže. Novozavjetni spisi i spisi apostolskih i crkvenih otaca u utjelovljenom Isusu Kristu, koji se učinio slugom (služiteljem), vide objavu toga istoga Boga, Oca Isusa Krista; preko njega Bog manifestira samoga sebe.³⁰ Prema tome, ako se želi spoznati tko je i kakav je Bog, valja gledati Isusa Krista. Ako se promatra Isusa Krista koji drugima pere noge, shvaća se da je Bog sluga, da se učinio čovjekovim služiteljem.

Sukladno tome, prva i temeljna stvar koju čovjek (kršćanin ili ne) treba učiniti jest sljedeća: prihvatiti toga i takvoga Boga, prihvatiti Boga koji se učinio slugom. Nadalje, prihvatiti takvoga Boga, koji se u Isusu Kristu ponižava i postaje slugom, znači i znati/moći prihvatiti izvanredno zahtjevno dostojanstvo: ako se prepustim da mi Bog služi, ako prema tome priznajem da je »konkret-

²⁹ Ignacije ANTIOHIJSKI, *Poslanica Magnežanima*, 2.

³⁰ Usp. Giovanni LEONARDI, *Varietà di ministeri nelle comunità cristiane dei primi secoli*, u: Luigi SARTORI (ur.), *I ministeri ecclesiali oggi*, 52-138; Giovanni LEONARDI, *I discepoli del Gesù terreno e i ministeri nelle prime comunità – rottura o normale evoluzione?*, u: Rinaldo FABRIS (ur.), *«La parola di Dio cresceva»*. Scritti in onore di C. M. Martini nel suo 70 compleanno, Bologna, 1998., 455-485; Vincenzo PELVI, *La teologia del Servo in alcuni scritti patristici*, u: *Asprenas*, 26 (1979.) 3, 370-374; Hugo RAHNER, *Chiesa e struttura politica nel cristianesimo primitivo. Documenti della Chiesa nei primi otto secoli con introduzione e commento*, Milano, 1979.; Ernst DASSMANN, *Ämter und Dienste in den frühchristlichen Gemeinden*; Christoph MARKSCHIES, *Der Mensch Jesus Christus im Angesicht Gottes: Zwei Modelle des Verständnisses von Jesaja 52,13-53,12 in der patristischen Literatur*.

no Božje lice« obilježeno služenjem,³¹ tada ne mogu svoj život, svoje temeljne životne odluke, drukčije impostirati doli kao služenje.³² U takvoj perspektivi dopustiti da se bude služen prilično je zbunjujuće; nije uvijek lako dopustiti si da budeš služen, jer tu se javlja osjećaj dugovanja: osjećam se dužnikom prema drugoj osobi, veže me na neki način te sam »prisiljen« odgovoriti na njezino služenje; »prisiljen« sam preuzeti baš tu kategoriju služenja kao polaznu točku vlastitih planova i odluka.

Upravo rečeno zapravo je govor novozavjetnih spisa: to je razlog zbog kojega Petru nije lako dopustiti da mu Isus pere noge (usp. Iv 13,1-15); prije svega, teško mu je gledati i prihvatiti takvoga Isusa, takvoga Boga (*koji služi*), a potom mu je (jednako?) teško prihvatiti činjenicu da se i on treba angažirati i obvezati na služenje drugima.

Naime, ako je »Gospodin i Učitelj« praonoge učenicima-nasljedovateljima, i oni su dužni »prati noge jedni drugima« (Iv 13,14).

4.1. *Kršćansko služenje: »Činite kao što ja vama učinih«*

Zaključak o kristovskom načinu služenja donosi evanđelist Ivan: »Vi me zovete Učiteljem i Gospodinom. Pravo velite, jer ja to jesam! Ako, dakle, ja – Gospodin i Učitelj – vama oprah noge, treba da i vi jedni drugima perete noge. Primjer sam vam dao da i vi činite kao što ja vama učinih« (Iv 13,13-15). Drugim riječima: budući da ste služeni, onda ste i služitelji; budući da ste primili, trebate i davati – služeći; budući da postojite kao kršćani-vjernici samo zahvaljujući služenju Isusa Krista, kao vjernici možete i trebate živjeti logikom služenja.³³

Kolikogod se ovakav govor nekome činio apsurdnim i možda dalekim od svakodnevnog života današnjih kršćana (kako »običnih« vjernika tako i njihovih »duhovnih pastira«), obveza služenja postaje ne samo moguća nego uzvišena i plemenita, dakako ako u temeljima (po)stoji prihvaćanje, odnosno vjera u Boga kao slugu, našega slugu. U tom slučaju naše služenje postaje oslobađajućom snagom. Ako ne postoji prihvaćanje i vjera u takvoga Boga, dakako da služenje postaje teret koji guši i uništava čovjeka.

³¹ O »konkretnom Božjem licu« usp. Ivan KARLIĆ, Bog Otac – Otac Isusa Krista i Otac ljudi, u: *Obnovljeni život*, 54 (1999.) 1, 49-68.

³² Usp. *Istruzione su alcune questioni circa la collaborazione dei fedeli laici ai ministeri dei sacerdoti*, Milano, 1997. (objavljeno također u: *Il Regno/Documenti*, 806 [1998.], 28-35); Luciano MONARI, I fondamenti biblici del servizio, u: Luciano MONARI – Pietro LOMBARDINI – Daniele GIANOTTI, *Gesù servo, tipo della diaconia della Chiesa*, Reggio Emilia, 2002., 17-35.

³³ Usp. Jean VANIER, *La lavanda dei piedi. Lo scandalo di amare fino alla fine*, Bologna, 1998.

Istu ivanovsku logiku o služenju susrećemo i u Mk 10,35-45 (usp. Mt 20,20-28; Lk 22,24-27). Markov tekst doziva u pamet Četvrtu pjesmu o »sluzi Jahvinu« i naziva ovdje Isusa *Sin čovječji* »koji nije došao biti služen, nego da služi i život svoj dade kao otkupninu za mnoge« (Mk 10,45). Budući da je Sin čovječji izabrao baš takvu logiku te budući da ono što je on izabrao jest pravilo i za njegove učenike-nasljedovatelje, mjerilo je kršćanske egzistencije, naravno, Isus Krist. On je izabrao logiku služenja,³⁴ prema tome među kršćanima ne može biti traženja vladavine i gospodarenja nad drugima. Ako u kršćansku zajednicu ulazi dimenzija moći, vladavine i gospodarenja (od strane bilo koga!), onda u njoj očito postoji nešto nekršćansko, nešto što se ne uklapa u logiku Isusa Krista.

Isusova logika služenja treba postati poziv, poslanje, zadaća koju ostvaruje ne samo pojedinac nego i kršćanske zajednice, unutar (ali i »izvan«) kojih »jedni nose bremena drugih« (usp. Gal 6,2). Ovakva logika i ovaj »zakon« vrijedi za sve vjernike-kršćane; prema tome, ne govori se ponaosob o biskupima, svećenicima, đakonima, vjericima-laicima ..., ovo je poziv i poslanje cijeloj kršćanskoj zajednici. Radi se o služenju od kojega nitko nije niti može biti pošteđen. Upravo u toj perspektivi govori sv. Pavao kada potiče kršćane u Efezu da svi (apostoli, proroci, evanđelisti, učitelji, pastiri, sveti-vjernici ...) moraju sudjelovati u »djelu služenja, za izgrađivanje Tijela Kristova« (Ef 4,12; usp. 4,11-16). Izgrađivati Tijelo Kristovo znači da kršćansko vjerovanje, promišljanje i djelovanje mora u životu preuzimati obilježja Isusa Krista, odnosno da oni koji vjeruju u Krista trebaju na neki način naličiti Isusu Kristu: to je kršćansko služenje.

Od kraja osamdesetih godina prošlog stoljeća pa nadalje među europskim teozozima posebice je J. Moltmann – vraćajući se kristološkom razmišljanju³⁵ – nastojao razraditi tzv. »povijesno-mesijansku kristologiju« koja bi ponajprije trebala biti »narrativna i praktička kristologija«, odnosno koja bi u sebe trebala više uključivati i kategoriju služenja. Čini se da ipak nije uspio potpuno ostvariti cilj, ali uvodi u svakom slučaju i neke novosti u suvremeno teološko/kristološko razmišljanje. To se ponajprije odnosi na preciziranje pojma »mesijanizam«, što mu – između ostaloga – omogućava plodan dijalog i približavanje židovskoj religiji i teologiji. Osim toga, više naglašava kako se u kristologiji treba čuvati dvaju »ekstrema«: onoga koji potpuno »zaboravlja« povijesnog Isusa, kao i onoga koji čini suprotno i kristologiju temelji isključivo na povijesnom Isusu. On bira »treći

³⁴ Prema ovome Markovu tekstu Isusov je vrhunac služenja u »davanju života kao otkupnine za mnoge«, no tu tematiku ovdje namjerno ispuštamo.

³⁵ Usp. Jürgen MOLTSMANN, *Der Weg Jesu Christi. Christologie in messianischen Dimensionen*, München, 1989.; Jürgen MOLTSMANN, *Wer ist Christus für uns heute?*

put« koji naziva upravo »povijesno-mesijanskom kristologijom« čije temeljno obilježje treba biti – pozornost na »kristopraksu«. To za njega znači: (s)poznavanje Isusa Krista i prihvaćanje kristološke dogme mora dovesti do nasljedovanja Isusa, odnosno do »kristoprakse«. Drugim riječima, *kristologija* i *kristopraksa* moraju se podudarati. Time Moltmann ulazi i u područje etike: smatra da nasljedovanje Isusa, posebice praktično ostvarivanje njegova *Govora na gori*, dovodi do »ponovnog rađanja prepoznatljive kršćanske etike«.

Očito je da Moltmann u svojoj »mesijanskoj fazi«³⁶ prihvaća neke poticaje latinoameričke teologije oslobođenja te da opet (i s pravom!) svoje kristološko razmišljanje uključuje u socijalno-politički ambijent. Izvorište mnogih današnjih društveno-gospodarskih i političkih konflikata on vidi u nepravdi i u pomanjkanju prava i dostojanstva za siromašne, gladne, bolesne, marginalizirane ... Imajući to na umu, podsjeća da Isus nije odjeljivao »skrb za duše« od »skrbi za tijelo«. Stoga se i Crkva, odnosno kršćani-vjernici, a time i današnja kristologija, ne može posvećivati samo »brizi za duše« nego se treba zauzimati na svim životnim područjima kako bi (o)branila čovjeka i svijet koji ga okružuje, kako bi konkretno živjela evanđelje te na taj način aktualizirala, *hic et nunc*, život i poruku Isusa Krista.

Ovakvo razmišljanje nužno vodi prema staroj, ali i uvijek novoj tematici *nasljedovanja Isusa Krista*. Ono što je bitno naglasiti kod ove tematike jest činjenica da u novozavjetnim tekstovima Isusova učenika ne obilježavaju toliko pojmovi »učenje, naučiti« (kao kod židovskih rabina kod kojih su dolazili učenici kako bi *naučili* ono što zna njihov učitelj) koliko izraz »nasljedovati« koji stvara poseban odnos i posebnu povezanost između učenika i Učitelja. Ta posebnost znači: učenik nazaretskog Učitelja ne živi *kao* on nego živi *ovisan* o njemu i s njime.³⁷ A to pak podrazumijeva i pozivanje na Isusovu povijesnu stvarnost: na njegovo življenje, djelovanje i ponašanje, na njegov odnos prema Bogu i prema ljudima, na vrjednote koje je promovirao i sam živio, na načine na koje je stajao uvijek uz »maloga« čovjeka kojemu on služi, oslobađajući ga i braneci njegovo dostojanstvo pred raznim »religijskim i društveno-političkim moćnicima« ...³⁸

³⁶ Općenito o Moltmannovu teološkom promišljanju i razvoju usp. Ivan KARLIĆ, Teološki put Jürgena Moltmanna, u: Zoran GROZDANOV (ur.), *Bog pred križem*. Zbornik u čast Jürgena Moltmanna, Rijeka, 2007., 211-231.

³⁷ Evanđelist Marko upravo to zgodno iznosi govoreći o izboru dvanaestorice: »Uziđe na goru i pozove koje sam htjede. I dođoše k njemu. I ustanovi dvanaesticu *da budu s njime* i da ih šalje propovijedati ...« (Mk 3,13-14).

³⁸ Usp. Ivan KARLIĆ, Kraljevstvo Božje: neka obilježja Isusove prakse oslobođanja, u: *Obnovljeni život*, 59 (2004.) 2, 143-153.

Evandjelja usmjeravaju poglede prvih kršćana od iskustava s uskrsnulim Gospodinom ponovno na povijesnog (zemaljskog) Isusa i na konkretan životni put koji je on prošao i koji ga je doveo do križa. Na taj način, dakle, predstavljaju kršćansku vjeru kao poziv na nasljedovanje Isusa. Taj poziv nalazimo i u kontekstu Isusova »prvog navještaja muke i uskrsnuća« (usp. Mk 8,31-38 i par.): nasljedovati Isusa značilo bi odreći se samoga sebe i uzeti »svoj križ«. Prema tome, nasljedovanje nije oponašanje, odnosno »nasljedovati Isusa« ne znači da kršćani trebaju postati »drugim Isusima«. Isusa se nasljeduje onda kada se u svoj život, u svoju osobnu odgovornost, u svoje »danas« uvodi njegovo poslanje i služenje, pa i onda kada je to služenje obilježeno križem. Stoga se može reći da nasljedovanje Isusa stvarno označava vjeru u njega. A vjera pak obuhvaća egzistencijalno sjedinjenje teorije i prakse, što znači da se nasljedovanje Isusa (odnosno kršćanska vjera) ne može iscrpiti ili svesti samo na čisto vanjski izričaj, ili samo na pobožnost, odnosno na »spiritualizaciju Raspetoga i Uskrsnuloga«, nego ona mora biti stvarna i konkretna. To vodi vjeru u Isusa Krista, ortodoksiju, prema sjedinjenju teorije i prakse, odnosno prema *ortopraksi* ili, konkretnije – prema *kristopraksi* obilježenoj posebice služenjem.

Prema tome, nije uvijek dovoljno tumačiti Isusov život, povijest, djelovanje, služenje i razapinjanje samo u soteriološkom vidu nego valja teološki tumačiti i društveno-političku dimenziju Isusova života i smrti na križu (i njegova uskrsnuća, naravno, jer baš je taj Raspeti i od mnogih odbačen uskrsnuo!). Nasljedovanje *takvoga* Isusa Krista osposobljava kršćane, kršćansku zajednicu i kršćansku teologiju da doista postanu služitelji drugima. Takav se vid služenja barem ponekad treba predstaviti i kao »kritički korektiv« u odnosu na društvo, na državu i na Crkvu (tj. i na samoga sebe u smislu kritičkog preispitivanja).

Umjesto zaključka

Kategorija služenja jedan je od bitnih elemenata u strukturi i naravi Božjega naroda. Već se u Starom zavjetu govori o oslobođenju Božjega naroda iz ropstva, kako bi služio svome Bogu, a to služenje obuhvaća i kult i život Božjega naroda. S druge strane, i sam Bog – oslobađajući Izrael iz ropstva i dovodeći ga u »obećanu zemlju« – služi svome narodu, iako se to i takvo Božje djelovanje u Starom zavjetu ne naziva, barem ne eksplicitno, *služenjem*.

Kult i život, koji su međusobno usko povezani (može se reći i: liturgija i Božje zapovijedi), opisuju i uređuju odnos naroda s Bogom, ali isto tako opisuju i uređuju odnose unutar naroda, odnose među ljudima. To je duboko značenje i same egzistencije Božjega naroda, značenje koje u Starom zavjetu ipak

nije ostvareno. Zbog toga je starozavjetni čovjek opisan kao onaj koji se uvijek nalazi u određenoj napetosti između, s jedne strane, poziva da služi Bogu i, s druge strane, vlastite nesposobnosti da vjerno i ustrajno služi. Ta napetost nalazi u Starom zavjetu rješenje u obećanju »sluge Jahvina«, lika kojega će Bog poslati i osposobiti da svekoliki svoj život učini i osmisli kao služenje.

Novi zavjet čita govor o sluzi Jahvinu u svjetlu vjere u Isusa iz Nazareta, Krista: njegov život, njegov posluš Očevoj volji, njegovu *pro-egzistenciju* sve do smrti shvaća kao ostvarenje Izaijina proroštva o sluzi Jahvinu, shvaća kao služenje Bogu, svijetu i čovjeku. Jedna od epizoda koja na karakterističan način govori o Isusovu služenju svakako je i njegovo »pranje nogu« učenici- ma tijekom »posljednje večere«. Ova njegova simbolična gesta izriče najdublje značenje i njegova svekolikog života, i njegove smrti na križu. Osim što tu sebe na jasan način objavljuje kao onoga koji služi, Isus tu objavljuje i Boga Oca-služitelja: Bog Isusa Krista je Bog koji se manifestira kao sluga.

Iz toga proizlazi i struktura kršćanskoga vjerovanja, življenja i ponašanja: vrlo jednostavna, ali u isto vrijeme i vrlo zahtjevna struktura koja se sastoji u činjenici da se Bog u Isusu Kristu učinio i objavio našim (po)služiteljem; stoga i kršćani moraju postati i biti sluge/poslužitelji (*diakono*i) jedni drugima, odnosno transformirati svoj život u služenje Bogu i čovjeku. Takva *diakonia* zadaća je i poslanje svih kršćana, bez iznimke, ukoliko se priznaju Isusovim učenicima i nasljedateljima. Izvanredna zahtjevnost tog poziva jest u činjenici što je mjeru toga služenja postavio sam Isus koji je ne samo služio drugima kada je bio u prigodi nego je i svoj život dao/prikazao kao služenje.

Kristologija služenja (koju još svakako treba prođubiti i razraditi) može imati velikog odjeka i u drugim (zapravo svim!) teološkim područjima. Na primjer, ona otkriva neke specifično *kršćanske perspektive* u spoznaji Boga, odnosno u spoznaji njegova odnosa prema čovječanstvu: slika *Boga-Sluge* koji je tu radi čovjeka, koji *služi* čovjeku (naravno, ne u racionalističkom smislu). Zatim, ona otkriva i sliku čovjeka kao bića koje u darivanju samoga sebe, preko *služenja* Bogu i bližnjemu, dostiže svoje pravo i autentično (samo)ostvarenje. *Kristologija služenja* posebice pak ima reperkusije na ekleziologiju koja na Crkvu gleda kao na *služiteljicu*, kao na onu koja je poslana *služiti*.³⁹ S tim u svezi valja naglasiti da se onda i ljudi Crkve, kako nositelji raznih službi u Crkvi tako i »obični« vjernici, otkrivaju prvenstveno kao *služitelji*, a i sam kršćanski život otkriva se kao *diakonia* (služenje).

³⁹ »Crkva se proglašava služiteljicom čovječanstva«, reče Pavao VI. u propovijedi na IX. zasjedanju Koncila (EV, str. 460).

Od Drugoga vatikanskog koncila nadalje mnogo se govorilo i govori o tome kako je poslanje Crkve poziv na služenje, ali izgleda da se još nije razvila neka konkretnija *ekleziologija služenja*.⁴⁰ Koji bi mogao biti razlog tomu? Čini se da je temeljni razlog činjenica što se *služenje* kao cilj poslanja Crkve još uvijek nije odlučno i izričito temeljilo na *mesijanskom služenju* Isusa Krista. Drugim riječima, *služenje Crkve* još nema jasno određenu kristovsku motivaciju.⁴¹ Zbog toga se više općenito i često samo deklarativno govori o služenju Crkve čovjeku i čovječanstvu, o služenju koje je često određeno tek povijesnim okolnostima. No ono služenje Bogu, čovjeku i čovječanstvu koje je vršio i ostvario Isus Krist u svojem svekolikom življenju među ljudima, sve do smrti i uskrsnuća, može i treba nadahnjivati njegovu zajednicu (Crkvu) i pojedince (u Crkvi, a i izvan nje) da – snagom Duha – čine isto, za spasenje ljudi.

Summary

THE CHRISTOLOGY OF SERVILITY: CHRISTOLOGY FOUNDED ON CHRISTIAN SERVILITY

The author starts with two claims: firstly, he considers that one of the fundamental duties of contemporary Christian Christology is to update the person and event of Jesus Christ; secondly, in order to best and precisely and qualify the expression servility in Jesus Christ's all encompassing existence – from his embodiment, through his life and actions amongst people on to his sentencing, suffering and death on the cross, to the point of his resurrection and final glorification. In that regard, the article dissects a form of Christology of servility that has its roots in the Old Testament, particularly in Isaiah's speech about the Lord's servant and in the New Testament it is disclosed in its true light. The New Testament reads the speech about Lord's servant in light of faith in Jesus of Nazareth, Christ: his life, his obedience to his Fathers' will, his pro-existence until his death are taken as the fruition of Isaiah's prophecy about Lord's servant, comprehended as serving God, the world and man. In that way, Jesus clearly proclaims himself as the one who serves and at the same time proclaims God the

⁴⁰ To, dakako, ne znači da se o temi služenja (»teologija služenja«) nije pisalo, dapače, ispisano je mnoštvo stranica na tu temu, ali dobiva se dojam da se teologija služenja koju susrećemo u raznim napisima, pa i u crkvenim dokumentima, često nalazi samo na razini teorije, odnosno da nije uspjela biti pretočena u dosljednu crkvenu praksu. Usp. Santos SABUGAL, *La Chiesa serve di Dio. Per un'ecceologia del servizio*; Medard KEHL, *Wohin geht die Kirche?*; Joseph RATZINGER, *Weggemeinschaft des Glaubens. Kirche als Communio*, Augsburg, 2002.

⁴¹ O tome je lijepe stranice ispisao Dietrich BONHÖFFER u svom djelu *Otpor i predanje*, Zagreb, 1974.

Father of the servant: God in Jesus Christ is the God who is manifested as a servant. Following Bible and Patristic tradition, strong emphasis is placed on the category of servility.

The structure of Christian belief, living and behaviour emerges from all this: this simple yet at the same time very demanding structure that consists of the fact that God in Jesus Christ was made and proclaimed our servant; as such, Christians must be servants/servers (diakonoi) to one another, that means to transform their lives to serve God and man. That duty of diakonia is the mission of all Christians, without exception as far as they wish to be recognised as Jesus' disciples and successors. An extraordinary demand of that calling lies in the fact that the measure of that service was placed by Jesus himself who not only served others when he could but he gave/ offered his live in servility.

As such, contemporary Christianity, the article states, should pay more attention to Christology founded on servility because Christology of servility discloses a specific Christian perspective of the realisation of God, Jesus Christ and of the world and man as a being who in offering himself, through servility to God and his loved ones, reaches true and authentic (self)realisation.

Key words: Jesus Christ, Lord's servant, servility/service, Christology.